

Danuta Popinigis

Gra carillonu ratusza Głównego Miasta w Gdańsku w świetle procesu konfesjonalizacji

Aspekty Muzyki 6, 11-23

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DANUTA POPINIGIS

*Instytut Teorii Muzyki
Wydział Dyrygentury, Kompozycji i Teorii Muzyki
Akademia Muzyczna im. S. Moniuszki w Gdańsku
ul. Łąkowa 1–2, 80–743 Gdańsk, +48 58 300 92 33
danutapopinigis@wp.pl*

Gra carillonu ratusza Głównego Miasta w Gdańsku w świetle procesu konfesjonalizacji¹

Tuż przed końcem 1774 roku, 28 grudnia, zmarł w Gdańsku Carl Grodeck — jeden z czterech burmistrzów miasta². Tego samego dnia na posiedzeniu Rady Miejskiej zastanawiano się nad grą automatycznego carillonu ratusza Głównego Miasta³. Dywagowano, kiedy przerwać wydzwanianie pieśni informujących o śmierci Carla Grodecka, które zgodnie ze zwyczajem miały

¹ Artykuł jest zmodyfikowaną wersją referatu o tytule *Dzwony gdańskiego ratusza w służbie władz miasta*, wygłoszonego na 45. Ogólnopolskiej Konferencji Muzykologicznej Związku Kompozytorów Polskich „Muzyka i władza”, która odbyła się w dniach 13–15 października 2016 r. na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

² J. Zdenka, *Rats- und Gerichtspatriziat der Rechten Stadt Danzig. Teil II, 1526–1792*, Hamburg 1989, s. 208–209. Najnowsze opracowanie na temat organizacji struktur władz miejskich Gdańska zob. E. Kizik, *Gdańsk w czasach Eberharda Böttichera (w drugiej połowie XVI i na początku XVII wieku)*, w: *Chronik der Marienkirche in Danzig. Das „Historische Kirchen Register” von Eberhard Bötticher (1616). Transkription und Auswertung. Kronika kościoła Mariackiego w Gdańsku. Das „Historische Kirchen Register” von Eberhard Bötticher. Transkrypcja i analiza*, (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, Bd. 67), bearb. v. Ch. Herrmann, E. Kizik, Köln–Weimar–Wien 2013, s. 58–60 i literaturę tam cytowaną.

³ Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 300,R/Pp,q9, s. 290.

rozbrzmiewać do dnia jego pogrzebu, by ustawić grę dzwonów przypadającą na okres Nowego Roku. Zadecydowano, że pieśni śmierci trzeba wstrzymać w dzień poprzedzający Nowy Rok o godzinie 7 wieczorem, a od kolejnej godziny aż do 5 wieczorem następnego dnia mają rozbrzmiewać pieśni noworoczne, po czym należy powrócić do pieśni śmierci przypominających o czasie żałoby po zmarłym burmistrzu⁴.

Przytoczone wydarzenie jest przykładem postępowania gdańskiej Rady Miejskiej, która sprawując władzę, dokładała starań, by precyzyjnie normować ład społeczny w mieście, w tym również porządkować i kontrolować jego przestrzeń audialną między innymi poprzez regulację gry ratuszowych dzwonów, co wymownie ilustruje przedstawiony opis. Poczynania Rady miały na celu utrzymywanie tzw. „dobrego porządku” (*Gute Policey*), odnoszącego się także do określenia „przestrzeni moralnej”, w której wolno było poruszać się mieszkańcom Gdańska⁵.

O interpretacji gry dzwonów we wskazanym kontekście, czyli o dyscyplinowaniu społecznym mieszkańców grodu nad Motławą dźwiękami carillonów, wspominałam już w 2005 roku⁶ a szerzej przedstawiłam problem w 2014 roku⁷. Aby więc nie powtarzać wcześniejszych opisów i nie mnożyć przykładów potwierdzających niepodlegającą dyskusji tezę o zależności gry ratuszowych dzwonów od postanowień Rady Miejskiej, proponuję spojrzeć na ich grę w szerszej perspektywie, a mianowicie traktując ją jako element służący konfesjonalizacji — procesowi, który w Gdańsku we wczesnej fazie ery nowożytnej zaznaczył się szczególnie silnie.

Pojęcie konfesjonalizacji, obecne w nauce historii od końca lat siedemdziesiątych XX wieku, oznacza charakterystyczne dla czasów nowożytnych (szczególnie czasów wczesno nowożytnych) zjawisko odnoszące się do współtworzenia przednowoczesnej państwowości europejskiej opartej na „rosnącej współpracy między autonomicznym Kościołem i państwem”⁸. Badacze stwier-

⁴ Szerzej na temat gry carillonu ratusza Głównego Miasta w Gdańsku zob. D. Popinigis, *Carillon i muzyka carillonowa dawnego Gdańska*, Gdańsk 2014, s. 71 i n.

⁵ E. Kizik, 'Gute Policey'. *Dyscyplinowanie zachowań społecznych w ewangelickim Gdańsku w XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, w: *Panorama lojalności. Prusy Królewskie i Prusy Książęce w XVI wieku*, red. J. Axer, Warszawa 2001, s. 73–91.

⁶ D. Popinigis, *W swoim stylu — melodie z wież Ratusza Głównego Miasta i kościoła św. Katarzyny w Gdańsku*, „Forum Muzykologiczne” 2005, s. 122–131.

⁷ D. Popinigis, *Carillon...*, op. cit., s. 91 i n.

⁸ H. Schilling, *Konfesjonalizacja. Kościół i państwo w Europie doby przednowoczesnej*, tłum. J. Kałużny, Poznań 2010, s. 10.

dzają, że zjawisko konfesjonalizacji dostrzega się w twórcach legitymujących się samodzielnym bytem politycznym (państwo, księstwo czy cesarskie państwo-miasto), jak i w jednostkach administracyjnie zależnych od naczelnego bytu państwowego (miasta), gdzie dominującym wyznaniem pozostał katolicyzm, jak i tam, gdzie zwyciężyły nowe konfesje — protestantyzm, kalwinizm, anglikanizm, które stały się religiami obowiązującymi (państwowymi). Konfesjonalizacja odcisnęła szczególnie wyraźne piętno na społecznym życiu miast protestanckich. I ten przypadek będę tu rozpatrywać, bo Gdańsk, należący do Rzeczypospolitej Obojga Narodów, dość szybko po pojawieniu się w nim myśli Lutra (rewolta lat 1522–1526) stał się miastem protestanckim i takim pozostał aż do 1945 roku. Sławomir Kościelak, opisując proces przemian wyznaniowych, jakie dokonały się w mieście w XVI wieku, stwierdził:

Spontanicznie, a następnie za wiedzą i staraniem władz miejskich Gdańsk pomiędzy 1522 a 1557 r. stał się z katolickiego miastem protestanckim. Struktury starego Kościoła okazały się wyjątkowo zmurszałe i niezdolne do przeciwstawiania się nowej, potężnej organizacji zbiorowej luteran, wspartej przez inne odłamy gdańskiego protestantyzmu. Katolicyzm w mieście nad Motławą zamierał stopniowo i niejako w naturalny sposób. Zanikły powołania do miejscowych konwentów, bo nazbyt skostniały, średniowieczny monastycyzm nie miał nic do zaoferowania członkom lokalnej społeczności⁹.

Struktura wyznaniowa mieszkańców Gdańska w ciągu wieków oczywiście ulegała zmianie, ale statystyki dowodzą, że do końca II wojny światowej dominowała w nim nieustannie konfesja protestancka¹⁰ (zob. tabela 1).

Dyskusja nad konfesjonalizacją toczyła się przede wszystkim w kręgu historyków niemieckich. Głównym autorem tej koncepcji, wypracowywanej przez lata i sprawdzanej na różnych polach badawczych, oraz jej nieustającym propagatorem jest Heinz Schilling. Liczne rozprawy tego autora pokazują bogate spektrum problemów, które mogą być rozważane w ramach tej koncepcji. Postulat autora, by konfesjonalizacja stała się paradygmatem w badaniach nad his-

⁹ S. Kościelak, *Katolicy w protestanckim Gdańsku od drugiej połowy XVI do końca XVIII wieku*, Gdańsk 2012, s. 427.

¹⁰ Dane do 1800 roku na podstawie: J. Baszanowski, *Przemiany demograficzne w Gdańsku w latach 1601–1846*, Gdańsk 1995, s. 171; dane z lat późniejszych zob. A. Romanow, *Obraz demograficzny miasta*, w: *Historia Gdańska. Tom IV/1: 1815–1920*, red. E. Cieślak, Sopot 1998, s. 21; idem, *Sytuacja demograficzna Gdańska w latach 1871–1920*, w: *Historia Gdańska...*, op. cit., s. 281; idem, *Struktura wyznaniowa i narodowościowa*, w: *Historia Gdańska. Tom IV/2: 1920–1945*, red. E. Cieślak, Sopot [1999], s. 29.

torią nowożytnej Europy, przyjmowany jest przez badaczy, którzy — mimo polemik — generalnie zgadzają się z jego „refleksją o wszechmocnym przenikaniu konfesji w życie społeczne, struktury państwowe oraz kulturę”¹¹.

Tabela 1. Struktura wyznaniowa mieszkańców Gdańska od połowy XVI wieku do 1945 roku

	1631	1711	1791	1818	1867	1900	1910	1923	1929
Luteranie	85,0%	86,0%	74,2%	72,5%	72,1%	66,1%	64,6%	59,9%	55,0%
Kalwiński	9,1%	4,1%	2,7%						
Katolicy	5,9%	9,9%	23,1%	23,9%	24,8%	31,7%	32,8%	35,5%	38,6%
Starozakonni	---	---	---	2,3%	2,6%	1,8%	1,4%	2,0%	2,6%
Pozostali	---	---	---	1,3%	0,5%	0,4%	0,4%	3,0%	3,8%

Zbiór wielu rozpraw Heinza Schillinga został opublikowany w tłumaczeniu na język polski w 2010 roku¹², co oczywiście ułatwia zrozumienie złożonego zagadnienia, jakim jest proces konfesjonalizacji. Autor objaśnia go w sposób następujący:

„Konfesjonalizacja” oznacza proces przemian, fundamentalny z punktu widzenia historii społeczeństwa, do którego należą tak zmiany kościelno-religijne, jak i mentalno-kulturowe, jak i państwowo-polityczne oraz społeczne. Konfesjonalizacja oznacza tym samym nie tylko powstanie nowożytnych Kościołów wyznaniowych jako instytucji, nie tylko „utworzenie wyznań” w sensie wyłonienia religijno-kulturowych systemów, różniących się od siebie wyraźnie w aspekcie konfesyjnym, jeśli chodzi o naukę, obrzędy, duchowość, a także codzienną kulturę religijną. „Konfesjonalizacja” to fundamentalny proces społeczny, przebiegający równolegle, a niekiedy w kierunku przeciwnym do procesu powstawania wczesnego wariantu nowoczesnego państwa, do formowania społeczeństwa zdyscyplinowanych na sposób nowożytny poddanych, które w odróżnieniu od społeczeństwa średniowiecznego nie było zorganizowane na zasadzie osobowo-cząstkowej, lecz instytucjonalno-globalnej¹³.

Koncepcja Heinza Schillinga, zaadaptowana do badań przez polskich historyków, jest też obecna w refleksji gdańskich naukowców. Świadczyć o tym mogą

¹¹ H. Orłowski, *Heinz Schilling. Posłowie*, w: H. Schilling, *Konfesjonalizacja...*, op. cit., s. 635.

¹² H. Schilling, *Konfesjonalizacja...*, op. cit.; idem, *Jedność i różnorodność Europy we wczesnej epoce nowożytnej: religia — społeczeństwo — państwo*, tłum. J. Górny, K. Kowalewski, Warszawa 2010.

¹³ Cyt za: H. Orłowski, op. cit., s. 634.

publikacje Edmunda Kizika, który wielokrotnie podejmował jeden z ważkich problemów konfesjonalizacji, a mianowicie kwestię dyscyplinowania zachowań społecznych w ewangelickim Gdańsku wczesnej ery nowożytnej¹⁴. Interpretacji religijnej i polityczno-społecznej sytuacji w mieście po wprowadzeniu i utrwaleniu się w nim luteranizmu w kontekście omawianego zagadnienia podjął się ostatnio Sławomir Kościelak. W tekście o znamienym tytule *Rada Miejska — świecki zwierzchnik luterskiego Kościoła w nowożytnym Gdańsku* autor zrelacjonował sformułowane przez Heinza Schillinga trzy etapy procesu konfesjonalizacji, które występowały w europejskich organizmach państwowych i sprawdziły się także w należącem do Rzeczypospolitej Gdańsku:

Pierwszym z nich było budowanie konfesji, ustalanie dogmatów, form religijności i organizacji Kościoła [...], w drugim etapie następowała modernizacja stosunków społecznych we współpracy państwa (lub podmiotu o cechach samodzielnego tworu państwowego) z popieranym przez nie Kościołem. Efektem finalnym konfesjonalizacji było narzucenie wybranego wyznania ogółowi mieszkańców jako religii państwowej¹⁵.

Nie wchodząc w szczegóły poczynań Rady Miejskiej przejmującej zarząd na Kościołem w Gdańsku (tu odsyłam zainteresowanych do artykułu Sławomira Kościelaka), chcę jednak przytoczyć trzy znamienne fakty, które zilustrują proces konfesjonalizacji, jaki dokonał się w mieście.

Istotnym faktem pierwszym w tym procesie było uzyskanie od Zygmunta Augusta w 1557 roku (4 lipca) przywileju wyznaniowego, w którym zezwolono na udzielanie komunii pod dwiema postaciami. Przywilej sankcjonował prawnie to, co od dawna praktykowało w Gdańsku większość jego mieszkańców. Był więc (tylko) akceptacją istniejącej sytuacji wyznaniowej, czyli uznaniem luteranizmu za oficjalną konfesję¹⁶.

Następnym godnym wskazania faktem w kontekście przejmowania przez władze Gdańska zwierzchnictwa nad Kościołem było wydanie przez Radę

¹⁴ E. Kizik, 'Gute Policey'..., op. cit.; idem, *Wesele, kilka chrztów i pogrzebów. Uroczystości rodzinne w mieście hanzeatyckim od XVI do XVIII wieku*, Gdańsk 2001.

¹⁵ S. Kościelak, *Rada Miejska — świecki zwierzchnik luterskiego Kościoła w nowożytnym Gdańsku. Problem władzy duchowej w Kościele u schyłku średniowiecza i na początku epoki nowożytnej*, w: *Rządzący i rządzieni. Władza i społeczeństwo Gdańska od średniowiecza po współczesność*, red. S. Bykowska, E. Kizik, P. Paluchowski, Gdańsk 2015, s. 41.

¹⁶ Na temat stosunków wyznaniowych w Gdańsku zob. K. Cieślak, *Między Rzymem, Wittenbergą a Genewą. Sztuka Gdańska jako miasta podzielonego wyznaniowo*, Wrocław 2000, s. 43–61, 141 i n.

Miejską w 1557 roku, a więc w tym samym, w którym ukazał się wspomniany przywilej, pierwszej ordynacji kościelnej (*Danziger Kirchenordnung*), gdzie podany został porządek nabożeństw w święta i dni powszednie. Do końca XVIII wieku Rada Miejska sformułowała i opublikowała liczne rozporządzenia regulujące szczegółowo nie tylko kwestię nabożeństw, ale i innych aspektów życia religijno-społecznego mieszkańców Gdańska, w tym także kwestię udziału muzyki w kościele (ordynacja z 1572 roku)¹⁷ oraz ordynacje odnoszące się do ceremonii chrztów, ślubów i pogrzebów. „Ogłoszenie pierwszych ordynacji — jak napisał Sławomir Kościelak — dokumentowało nowy obyczaj, że odtąd to Rada Miejska decyduje o najważniejszych zasadach organizacji i funkcjonowaniu gdańskiego Kościoła”¹⁸.

I w końcu fakt trzeci. W 1567 roku władze miasta utworzyły Ministerium Duchowne (Geistliche Ministerium), będące znakomitym (jak stwierdził Kościelak)¹⁹ instrumentem kontroli i egzekwowania porządku kościelnego na terytorium miejskim²⁰.

W swoim dotychczasowym wywodzie pozostawałam w kręgu rozważań historycznych. Czas więc postawić pytanie, czy zagadnienie konfesjonalizacji weszło w orbitę badań muzykologicznych.

O tym, że problem konfesjonalizacji nie jest obcy muzykologom, świadczy praca Alexandra J. Fischera *Music, piety, and propaganda. The soundscapes of Counter-Reformation Bavaria*²¹. Jej autor zaznaczył na wstępie, że:

Książka bada, jak muzyka w Bawarii wyrażała religijną tożsamość i różnicowanie, mówiąc ogólnie — związek muzyki z konfesjonalizacją, proces, w którym wyznania luterańskie, kalwińskie i katolickie skonsolidowały się i zostały powiązane z władzą państwową, ale także rozpatruje muzykę w szerokim wachlarzu dźwięków, zarówno sztucznych, jak i naturalnych, które charakteryzowały nowożytny pejzaż dźwiękowy²².

¹⁷ S. Kościelak, *Rada Miejska...*, op. cit., s. 46; H. Rauschning, *Geschichte der Musik und Musikpflege in Danzig. Von den Anfängen bis zur Auflösung der Kirchenkapellen*, (Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreußens 15), Danzig 1931, s. 39–44.

¹⁸ S. Kościelak, *Rada Miejska...*, op. cit., s. 43.

¹⁹ Ibidem, s. 44.

²⁰ Decyzje kolegium, które składało się z ok. 25 luterańskich kapłanów gdańskich kościołów, przedkładano Radzie, zob. E. Kizik, *Gdańsk w czasach Eberharda Böttichera...*, op. cit., s. 55.

²¹ A.J. Fischer, *Music, piety, and propaganda. The soundscapes of Counter-Reformation Bavaria*, Oxford 2014.

²² „This book explores how music in Bavaria articulated religious identity and difference — broadly speaking, the relationship of music to confessionalization, the proces by which the

W podrozdziale *Identity, discipline, and confessionalization* Fischer przywołał prace Heinza Schillinga i innych historyków niemieckich, co dowodnie świadczy, że zaadaptował koncepcję konfesjonalizacji do swoich badań. Kluczowy pogląd o związkach muzyki z tym procesem Fischer wyraził następująco:

Audialne kształtowanie przestrzeni było kluczem do rozpowszechnienia konfesjonalizacji, która z kolei implikuje formowanie się religijnej tożsamości oraz wprowadzanie religijnej i społecznej dyscypliny²³.

Najistotniejszą rolę w kształtowaniu miejskiej przestrzeni dźwiękowej odgrywały zdaniem Fischera dzwony. Autor szeroko rozpisał się nad symbolicznymi znaczeniami, jakie przypisywano (zawsze) dzwonom i przypomniał (dobitnie to akcentując), że stały się one narzędziem akustycznej komunikacji (*acoustic communication*), oddziałując skutecznie na społeczności, w których je umieszczano²⁴. Były „akustycznym kalendarzem” (*acoustic calendar*) oraz akustycznym medium informacyjnym wykorzystującym rozpoznawalne we wspólnocie „dźwiękowe znaki” (*soundmarks*)²⁵.

Fischer zrelacjonował swoje rozważania, analizując sytuację w katolickiej Bawarii. Dzwony z wież bawarskich kościołów i ratuszy nie tworzyły zespołów zdolnych do wygrywania melodii, oddziaływały co najwyżej kilkoma pojedynczymi głosami. Oczywiście, ich dźwiękowe uporządkowanie, częstotliwość gry, długość dzwonienia były kodem rozpoznawalnym w danej społeczności, ale w stosunku do gry dzwonów carillonowych uboższym o semantykę wygrywanych melodii.

I tym sposobem dotarliśmy do Gdańska, w którym od lat sześćdziesiątych XVI wieku grał carillon. Przedstawiam już tylko wnioski potwierdzające, jak istotnym narzędziem w rozpatrywanym tu procesie konfesjonalizacji był zespół dzwonów ratusza Głównego Miasta w Gdańsku.

Lutheran, Calvinist, and Catholic faiths consolidated themselves and became intertwined with state power — but it also considers music within a wider panoply of sounds, both artificial and natural, that characterized the early modern soundscape” (tłum. z ang. D. Popinigis). Ibidem, s. 4

²³ „The aural shaping of space was a key dimension of confessionalization, which in turn implicates the formation of religious identity and the imposition of religious and social discipline” (tłum. D. Popinigis). Ibidem, s. 13.

²⁴ Ibidem, s. 7–9, 192–205.

²⁵ Ibidem.

1. Fundator carillonu

Carillon złożony z czternastu automatycznie grających dzwonów, który w wieży ratusza Głównego Miasta w Gdańsku zawieszono w 1561 roku, został ufundowany przez gdańską Radę Miejską — centralny organ władzy w mieście. Był jej własnością. Rada utrzymywała go, kontrolowała jego działanie, starannie dbała o stan techniczny mechanizmu, określała funkcje i zasady gry, wyznaczała i zatwierdzała repertuar, zatrudniała osoby programujące mechanizm, ich obowiązki i wynagrodzenie.

2. Zadania carillonu

Rada Miejska jako dysponent carillonu otrzymała w jego postaci narzędzie do zarządzania akustyczną przestrzenią miasta. Owo sterowanie miejską fonosferą oznaczało:

- a) utworzenie z gry carillonu kalendarza akustycznego,
- b) utworzenie z gry carillonu akustycznego medium komunikacyjnego.

Biorąc pod uwagę fakt, że dzwony gdańskich kościołów, a także miejscy piszczkowie i trębacze wieżowi od dawna wykonywali wymienione zadania, wypełniając dźwiękami fonosferę miasta kodem doskonale znanym wszystkim mieszkańcom²⁶, należy jasno stwierdzić, że dźwięki ratuszowego carillonu stały się w mieście dodatkowym elementem kalendarza akustycznego i dodatkowym medium komunikacyjnym.

Zapytać zatem można, czy było coś nadzwyczajnego w kreowaniu miejskiej audiosfery za pomocą dźwięków carillonu. Widzę dwa wymiary wyjątkowości gry ratuszowych dzwonów. Po pierwsze: niepospolitość samego nośnika dźwiękowego. Carillon był w Gdańsku nowością, nieznaną atrakcją zafundowaną gdańszczanom przez władze miasta, umieszczoną w najwyższej wieży Gdańska, w wieży przynależnej do ratusza, w którym urzędowała Rada. Po drugie: kod dźwiękowy ratuszowego carillonu nie był przypadkowy — był starannie dobrany i semantycznie jednoznaczny.

Dzwony ratusza Głównego Miasta grały wyłącznie melodie pieśni protestanckich²⁷. Chorałowe opracowania, zmieniane zgodnie z następstwem tygodni roku liturgicznego, stały się efektywnym kalendarzem akustycznym, a nastą-

²⁶ H. Rauschnig, op. cit., s. 22 i n., 87 i n., 97 i n.

²⁷ Na temat repertuaru gdańskich carillonów zob. D. Popinigis, *Carillonny...*, op. cit., s. 223 i n.

wiane okazjonalnie, z przyczyn wyznaczonych i precyzyjnie określonych przez władze miasta, tworzyły atrakcyjne medium komunikacyjne.

Gra ratuszowych dzwonów, wypełniając przestrzeń dźwiękową miasta protestanckimi melodiami przez blisko 400 lat, do końca II wojny światowej formowała i potwierdzała tożsamość wyznaniową gdańszczan. Pamiętając, że carillonem zarządzały władze miasta, bez wahania powinniśmy uznać jego rolę za wymowne świadectwo konfesjonalizacji — procesu, który odcisnął wyraźne piętno na życiu społecznym gdańszczan, szczególnie w dobie wczesno nowożytnej.

STRESZCZENIE

Pojęcie konfesjonalizacji, obecne w nauce historii od końca lat siedemdziesiątych XX wieku, oznacza charakterystyczne dla czasów nowożytnych (szczególnie wczesno nowożytnych) zjawisko odnoszące się do współtworzenia przednowoczesnej państwowości europejskiej opartej na współpracy między autonomicznym Kościołem i państwem. Konfesjonalizacja w życiu społecznym i religijnym Gdańska zaznaczyła się szczególnie silnie po ugruntowaniu się w mieście w połowie XVI wieku wyznania luterńskiego. Gdańska Rada Miejska szybko i skutecznie przejęła kontrolę nad lokalnym kościołem protestanckim, stając się jego faktycznym zwierzchnikiem. Przejawem sprawowania przez nią władzy było m.in. wydawanie ordynacji kościelnych (*Dangizer Kirchenordnung*) porządkujących przebieg nabożeństw i ceremonii religijnych oraz rozporządzeń, które precyzyjnie wyznaczały normy zachowań gdańszczan. Do społecznego dyscyplinowania mieszkańców Gdańska w myśl utrzymywania protestanckiego porządku moralnego Rada Miejska wykorzystywała także ratuszowy carillon. Czternastodzwonny zespół grających automatycznie dzwonów zamówiono na polecenie Rady Miejskiej w 1559 roku w Brabancji. Zawisł dwa lata później (1561) w ratuszu Głównego Miasta — siedzibie władz grodu nad Motławą. Stał się jego niewątpliwą ozdobą. Rozbrzmiewające z wieży protestanckie melodie nie tylko odmierzały czas oraz sygnalizowały wydarzenia społeczno-polityczne rozgrywające się w Gdańsku i poza nim, ale także przypominały o fundatorze dzwonów, podkreślając z jednej strony jego wspaniałomyślność, a z drugiej — dobitnie przypominając, kto w mieście sprawuje władzę.

SŁOWA KLUCZOWE: konfesjonalizacja, protestantyzm w Gdańsku, carillon ratusza Głównego Miasta w Gdańsku.

ABSTRACT

The sounds of the carillon in Gdańsk Main Town Hall in the light of confessionalization process

The idea of confessionalization, introduced to history teaching at the end of the 1970s, refers to a phenomenon, characteristic for modern (especially early-modern) times, of mutual creation of pre-modern statehood in Europe based on the cooperation between the autonomous Church and the state. The confessionalization in the social and religious life of Gdańsk was especially influential after the Lutheran church had rooted in the city in mid-16th century. The Gdańsk City Council was quick and efficient in taking control over the local Protestant church to become its actual superior. Its power manifested for instance in issuing the so-called church regulations (*Dangizer Kirchenordnung*) which ordered the course of services and other religious ceremonies, as well as the decrees specifying the precise standards of behavior for the inhabitants of Gdańsk. Another tool applied by the Council to introduce the social discipline in the spirit of the Protestant moral code was the Main Town Hall carillon. This automatic instrument consisting of a set of fourteen chime bells was ordered by the City Council in the Flemish region of North Brabantia in 1559. Two years later (1561) it was installed inside the cupola of the belfry of the Main Town Hall — the seat of the authorities of the city, to become its unquestionable adornment. The Protestant hymns flowing from the bell tower were used not only to measure time and announce important social and political events taking place in Gdańsk itself and beyond, but also to remind the inhabitants of the instrument's patron, on the one hand to underline the generosity of the Council, and on the other — as a forceful indication of the actual authority holder in the city on the Motława.

KEY WORDS: confessionalization, Protestant Reformation in Gdańsk, Main Town Hall carillon in Gdańsk.

BIBLIOGRAFIA

Baszanowski Jan, *Przemiany demograficzne w Gdańsku w latach 1601–1846*, Gdańsk 1995.

Cieślak Katarzyna, *Między Rzymem, Wittenbergą a Genewą. Sztuka Gdańska jako miasta podzielonego wyznaniowo*, Wrocław 2000.

Fischer Alexander J., *Music, piety, and propaganda. The soundscapes of Counter-Reformation Bavaria*, Oxford 2014.

Kizik Edmund, 'Gute Policey'. Dyscyplinowanie zachowań społecznych w ewangelickim Gdańsku w XVI i w pierwszej połowie XVII wieku, w: *Panorama lojalności. Prusy Królewskie i Prusy Książęce w XVI wieku*, red. Jerzy Axer, Warszawa 2001, s. 73–91.

Kizik Edmund, *Gdańsk w czasach Eberharda Böttichera (w drugiej połowie XVI i na początku XVII wieku)*, w: *Chronik der Marienkirche in Danzig. Das „Historische Kirchen Register“ von Eberhard Bötticher (1616). Transkription und Auswertung. Kronika kościoła Mariackiego w Gdańsku. Das „Historische Kirchen Register“ von Eberhard Bötticher. Transkrypcja i analiza*, (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, Bd.67), bearb. v. Christofer Herrmann, Edmund Kizik, Köln–Weimar–Wien 2013, s. 43–67.

Kizik Edmund, *Wesele, kilka chrztów i pogrzebów. Uroczystości rodzinne w mieście hanzeatyckim od XVI do XVIII wieku*, Gdańsk 2001.

Kościelak Sławomir, *Katolicy w protestanckim Gdańsku od drugiej połowy XVI do końca XVIII wieku*, Gdańsk 2012.

Kościelak Sławomir, *Rada Miejska — świecki zwierzchnik luteranckiego Kościoła w nowożytnym Gdańsku. Problem władzy duchowej w Kościele u schyłku średniowiecza i na początku epoki nowożytnej*, w: *Rządzący i rządzeni. Władza i społeczeństwo Gdańska od średniowiecza po współczesność*, red. Sylwia Bykowska, Edmund Kizik, Piotr Paluchowski, Gdańsk 2015, s. 38–51.

Orłowski Hubert, *Heinz Schilling. Posłowie*, w: Heinz Schilling, *Konfesjonalizacja. Kościół i państwo w Europie doby przednowoczesnej*, tłum. Jerzy Kałężny, Poznań, 2010, s. 663–637.

Popinigis Danuta, *Carillon i muzyka carillonowa dawnego Gdańska*, Gdańsk 2014.

Popinigis Danuta, *W swoim stylu — melodie z wież Ratusza Głównego Miasta i kościoła św. Katarzyny w Gdańsku*, „Forum Muzykologiczne” 2005, s. 122–131.

Rauschning Hermann, *Geschichte der Musik und Musikpflege in Danzig. Von den Anfängen bis zur Auflösung der Kirchenkapellen*, (Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreußens 15), Danzig 1931.

Romanow Andrzej, *Obraz demograficzny miasta*, w: *Historia Gdańska. Tom IV/1: 1815–1920*, red. Edmund Cieślak, Sopot 1998, s. 18–22.

Romanow Andrzej, *Struktura wyznaniowa i narodowościowa*, w: *Historia Gdańska. Tom IV/2: 1920–1945*, red. Edmund Cieślak, Sopot [1999], s. 28–32.

Romanow Andrzej, *Sytuacja demograficzna Gdańska w latach 1871–1920*, w: *Historia Gdańska. Tom IV/1: 1815–1920*, red. Edmund Cieślak, Sopot 1998, s. 267–282.

Schilling Heinz, *Jedność i różnorodność Europy we wczesnej epoce nowożytnej: religia — społeczeństwo — państwo*, tłum. Justyna Górny, Krzysztof Kowalewski, Warszawa 2010.

Schilling Heinz, *Konfesjonalizacja. Kościół i państwo w Europie doby przednowoczesnej*, tłum. Jerzy Kałużny, Poznań, 2010.

Zdrenka Joachim, *Rats- und Gerichtspatriziat der Rechten Stadt Danzig. Teil II, 1526–1792*, Hamburg 1989.